

UITGAVE VAN DE VERENIGING
"JACOB HONIG JSZ. JR."

HONIG BREETHUIS
LAGEDIJK 80
ZAANDIJK

VAN DER LEY

PAPIERFABRIKEURS EN REDERS TE ZAANDIJK

Merkblok Het Fortuin Van der Ley Fijn papier (1800-1835)

[Stichting Archief Honig(h)]

Op de molenromp prijkt het gemeentewapen van Zaandijk. Rondom de cartouche is drie maal het monogram afgebeeld van Pieter Gerritsz. van der Ley. Binnen de cartouche was oorspronkelijk de tekst "Fijn Papier" in cursief letters te lezen.

[Vgl. Zaans Museum, Inv. Nr. ZOV-01524, mogelijk rond 1734]

Aan de eerste Zaanse papiermolens, kort na 1600, zijn vooral de namen Van der Ley en Honigh verbonden. In 1672-1673 wordt het eerste schrijfpapier in de Zaanstreek gemaakt door de Honighs en de Van der Leys.

Pieter Jansz. Stijfelmaker (?-1619), stamvader van het geslacht Van der Ley, gehuwd met Griet Jansdochter, bouwde in 1600 een oliemolentje op Zaandijk, dat voor 1605 als grauw papier-molentje in gebruik is genomen. Naar alle waarschijnlijkheid was deze molen 'De (Witte) Gans' genaamd. Voorn veronderstelt dat hij mogelijk Jan Simonsz. Honigh als papiermaker in dienst nam.

Pieters oudste zoon, **Adriaan Pietersz. (1593-1676)**, was in 1605 twaalf jaar en leerde hier het vak. Bij zijn huwelijk in 1618 met Niesje Cornelis (1596-1674) kocht Adriaan samen met zijn een jaar jongere broer **Jan Pietersz. (1594-?)** de Koger papiermolen 'De Jonge Zwaan'. Bij het overlijden van zijn vader in mei 1619 wordt Adriaan als gaandehouder van de Zaandijker papiermolen genoemd. Broer Jan krijgt later de helft van de Kooger papiermolen, die onder beheer was gesteld van Jan Simonsz. Honigh. Op 8 februari 1623 verkoopt Adriaan de Zaandijker molen.

In 1628 beheren Adriaan Pietersz. en zijn jongere broer **Gerrit Pietersz. (1602-1674)** de molen 'De Gans'. Ondanks dat Adriaan Pietersz. vooral werkzaam was als olieslager, zet broer Gerrit Pietersz., ook wel Noom genoemd, het papierbedrijf voort. Boorsma vermeldt dat Adriaan en Gerrit in 1639 de windbrief krijgen voor de oorspronkelijke volmolen 'De Wever' te Koog aan de Zaan.

COLOFON

Samenstelling: Pier van Leeuwen

Beeldmateriaal: Gemeentearchief Zaanstad
[ZOV & SAH];

Zaans Museum, Zaandam;

Rockingstone, Wageningen

Grafische vormgeving: Laura Verburg

Druk: De Top, Koog aan de Zaan

Trijn Jans Aijer, weduwe van Simon Adriaansz. van der Ley, een zoon van Adriaan Pietersz. van der Ley

Trijn Jans hertrouwde op 18 juni 1684 olieslager en walvisreder Floris Cornelisz. de Lange. Ze stierf op 12 december 1713. Floris Cornelisz. de Lange was bij zijn huwelijk met Trijn zelf ook weduwnaar. Hij overleefde zijn eerste vrouw, Guurtje Adriaans van Someren, die eveneens uit het geslacht van Van der Ley stamde.

[Zaans Museum, ZOV-01288]

WATERMERKEN UIT DE 17E EEUW

De eerste Zaanse fabrikleur, wiens watermerk met zekerheid te vinden is, was **Gerrit Pietersz. van der Ley (1602-1674)**. Hij gebruikte reeds vanaf 1673 zijn initialen GP als contramerk in het watermerk. Zoon **Pieter Gerritsz. van der Ley (?-1692)** uit Gerrits tweede huwelijk met Neel Dirks, richt na de dood van zijn vader de firma Pieter van der Ley op. Op 11 januari 1674 koopt hij de molens 'De Wever' en 'De Bonsem'. 'De Wever' is dan reeds in gebruik als blauwpapiermolen; De volmolen 'De Bonsem' wordt vervolgens ook ingericht voor witpapierfabricage. Dit vormt de start van de firma PIETER VAN DER LEY.

Pieter Gerritsz. voert zijn initialen PvL vanaf 1675, het jaar, waaruit ook het eerste watermerk bekend is van de broers Jacob en Adriaan Cornelisz. Honigh [IACH]. De vroegste watermerken van Gerrit Pietersz. voeren het **Wapen van Zaandijk (1673- 1674)** en de **Narrenkap (1674-1675)** als hoofdmerk, gevolgd door het **Wapen van Amsterdam** in 1676, zowel gevoerd door Gerrit Pietersz. als Pieter van de Ley. In 1692 en 1693 voert Pieter van der Ley respectievelijk watermerken van de Posthoorn en (als eerste Zaanse fabrikleur) de Hollandse leeuw.

DE MAALBAK OF 'HOLLANDER'

Voor juli 1673 diende **Gerrit Pietersz. van der Ley** te Zaandijk een octrooi-aanvraag in op de vervaardiging van witpapier, 'beter wesende als het Fransche papier'. Gerrit Pietersz. en Pieter Gerritsz. werkten met de molens De Bonsem en De Wever. Van der Ley past koper toe op de schenen of messen en plaat van de maalbak, waar er eerder ijzer werd gebruikt. Een vergelijkbare octrooiaanvraag was ingediend door Maarten Cornelisz. Sevenhuysen, papiermaker uit Koog aan de Zaan. Ook tekenden papiermakers uit de Ban Westzanen protest aan tegen de aanvraag van Van der Ley, 'die wit schryf papier met metael op metael soude komen na te maecken.' De octrooiaanvraag werd dan ook afgewezen en daarmee kreeg 'Gerrit Pieterse ende consorten tot Saendijck' geen monopolie op het gebruik van de maalbak.

Monogram van Pieter Gerritsz. van der Ley als watermerk, gevoerd vanaf 1675.

(afbeelding op ware grootte)

PARTENREDERIJ

Adriaan Pietersz. sterft op 31 augustus 1676. Adriaans zoon **Cornelis Adriaansz. van der Ley (1628-1709)** verwerft in 1678 niet alleen een aandeel in 'De Gans'. Van 1689 tot 1692 bezit hij tevens 11/16 part in papiermolen 'De Herder'. In 1692 verwerft hij bovendien 1/12 part in papiermolen 'De Hobbezak' (na zijn dood geërfd door zijn dochter Stijntje) en in 1700 voorts 1/8 part in papiermolen 'De Vergulde Bijkorf' genaamd 'De Bel' in Wormerveer.

Uit het tweede huwelijk van **Pieter Gerritsz. van der Ley** wordt in 1669 zoon Jan Pietersz. van der Ley (1669-1750) geboren. Deze volgt hem na zijn dood in 1692 op 23-jarige leeftijd op. Op 31 oktober 1694 huwt hij Marritje Claas Caescooper (1672-1750?). Jan moet zijn belang in de rederij bestaande uit De Bonsem en De Wever delen met zijn beide zusters Neeltje en Trijntje Pieters. Hij verwerft ook parten in de papiermolens 'De Veenboer', 'De Jonge Voorn' en mogelijk ook in 'De Herder'.

HET FORTUIN

In 1719 koopt hij het erf van de naar Oost-Zaandam verhuisde Zaadijker molen 'De Morgenster' en bouwt hierop papiermolen 'Het Fortuin' als privé-bezit. De molen kwam in 1721 gereed. Jan Pz. was tevens diaken van de doopsgezinde gemeente.

Initialen van Van der Ley als watermerk met hoofdmerk van Pro Patria (Hollandse Tuin)

(afbeelding op ware grootte)

WATERMERKEN UIT DE 18E EEUW

De eerste Zaanse toepassing van het **Pro Patria** hoofdmerk dateert van 1708 en is voorzien van de initialen I v d L [Jan van der Ley]. Latere voorbeelden van papier met het Pro Patria hoofdmerk zijn voorzien van de initialen van PvL [Pieter van der Ley] en dateren uit 1721 en 1740. Pieter van der Ley fabriceert nog in 1716 **Narrekap**-papier en daarnaast het meer gangbare papier voorzien van het **Wapen van Amsterdam** (1712 en 1721). Deze papiersoort verschijnt ook nog in 1762 voorzien van het wapenschild en de initialen VDL. In 1741 introduceert de firma VAN DER LEY ook papier met het hoofdmerk 'VRYHEYT', dat tijdens het derde kwart van de 18e eeuw uitgroeit tot het meest populaire merk uit deze periode.

Bruiloftszang voor Jan Pieterse van der Ley en Marritje Claas Kaaskoper, 1694. [Gemeentearchief Zaanstad, Stichting Archief Honigh(h)]

Papiermonsters Blauwpapier Van der Ley (1753-1773)

[Gemeentearchief Zaanstad, Stichting Archief Honig(h)]

J, C & A VAN DER LEY

Jan Pietersz. van der Ley (1669-1750)
neemt achtereenvolgens zijn zoons **Pieter**,
Claas en **Arys** op in het bedrijf.

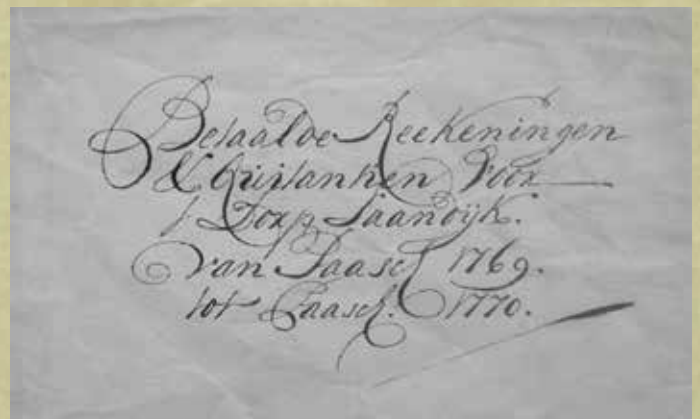
1720: Oudste zoon **Pieter Jansz. (1696-1724)** huwt Lysbeth Arents Breet, dochter van de olieslager Arent Cornelisz. Breet. Na zijn huwelijk treedt hij in de directie van De Bonsem en De Wever onder de firmanaam JAN EN PIETER VAN DER LEY sterft 1724 op 28-jarige leeftijd.

1724: **Claas Jansz. (1727-1773)** neemt de plaats van zijn jong gestorven broer in, waarbij de firmanaam verandert in JAN EN CLAAS VAN DER LEY.

1734: **Aris Jansz. (1707-1800)**, de jongste van de drie zoons, komt in de directie, waarna de firmanaam wordt aangepast tot JAN, CLAAS EN ARIS VAN DER LEY tot de liquidatie in 1774. In 1752 bouwt hij het huis aan de Lagedijk 69. Na de liquidatie van de firma worden De Bonsem en De Wever geveild in herberg 'De Zwaan' te Zaandijk. Aris zet het bedrijf onder de oude firmanaam voort met 'Het Fortuin'. Zijn huwelijk met Grietje Gerrits Vis (1705-1781), gesloten op middelbare leeftijd, blijft kinderloos.

JAN VAN DER VLEUTEN

In 1788 bepaalt Aris Jansz van der Ley dat zijn aangehuwde neef en jongste bediende **Jan van Vleuten (1765-1835)** de papierfabriek onder de oude naam mag voortzetten. Dankzij een legaat verkrijgt Van Vleuten de molen na de dood van Aris Jz. in eigendom en zet het bedrijf voort tot zijn dood in 1835. Van Vleuten fabriceert witpapier, waarop onder meer de Pruisische hofarchitect Karl Friedrich architectuur- en decorontwerpen maakt, bewaard in het Kupferstichkabinett te Berlijn.

Wikkel van papier van Van der Ley, gebruikt voor betaalde rekeningen voor 't Dorp Zaandijk, 1769/1770. [GAZ, Stichting Archief Honig(h)]

1a

1b

2a

2b

3

4

5

6

7

Het Gemeentearchief Zaanstad bewaart 22 riemkappen van Van der Ley. Het Noord-Hollands Archief bezit ook een riemkap met Franse Lelie (ca. 1812), die hier niet is afgebeeld.

8

9

1a. Riemkap "Fijn papier" Van der Ley (1734) [GAZ, SAH C-0002.224]

1b. Riemkap "Fijn papier" Van der Ley (1800-1835),

gefabricerd onder Jan van Vleuten [ZOV 558-2, GAZ 12.0183].

2a. Riemkap Van der Ley – PRO PATRIA Hollandse Tuin, 1799 [GAZ, SAH, C-0002.230]

2b. Riemkap Van der Ley – Hollandse Tuin, variant [GAZ, SAH, C-0002.236]

3. Riemkap fragment IVDL (Jan van der Ley, 1692-1750) [GAZ, SAH, C-0002.225]

4. Riemkap Van der Ley - Holl. Leeuw Concordia Super Fine Fine [GAZ, SAH C-0002.233]

5. Riemkap Van der Ley - Honi soit qui mal y pense (Wapenspreuk van de Orde van de Kousenband) [GAZ, SAH, C-0002.237]

6 Riemkap Van der Ley – Posthoorn, 1802 [GAZ, SAH, C-0002.227]

7. Riemkap Van der Ley - Koninkrijk Holland, 1806-1810. [GAZ, SAH, C-0002.228]

8. Riemkap fragment, Van der Ley - monogram, Super Fine Fine, 1813 [GAZ, SAH, C-0002.229]

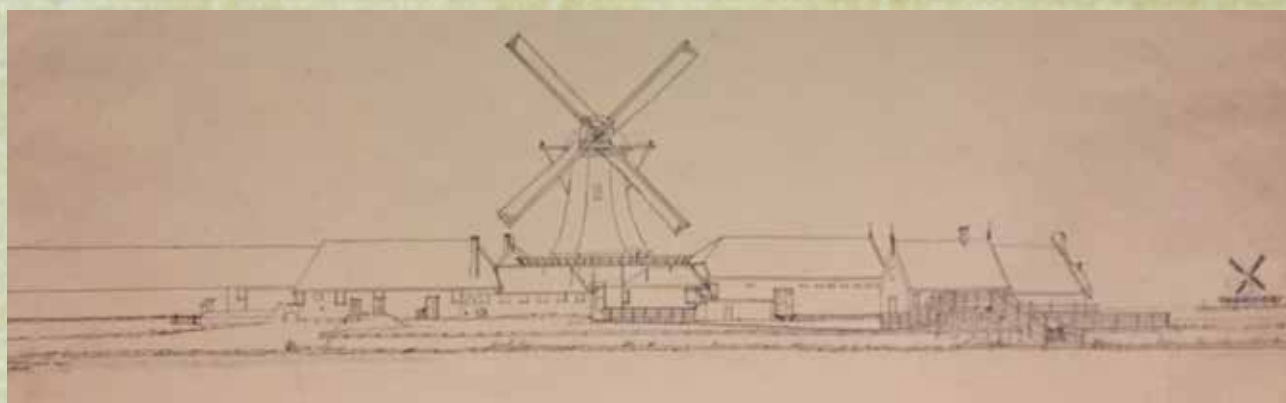
9. Riemkap J., C. & A. van der Ley – Postruiter, 1817-1835 [ZOV 586, GAZ 12.0172]

AQUAREL ONTWERP VOOR RIEMKAP POSTRUITER, 1817

"Een papierkap van de firma J., C. & A. van der Ley, papierfabriek te Zaanwijk. Omgeven door een groenen krans rijdt een postiljon door een landschap, in het verscheid een papiermolen, bovenaan in een schild het zinnebeeld het fortuin. Teekening gekleurd, Abm. Vinkeles, inv. Del., 1817. Hg. 27, br. 22 cm"

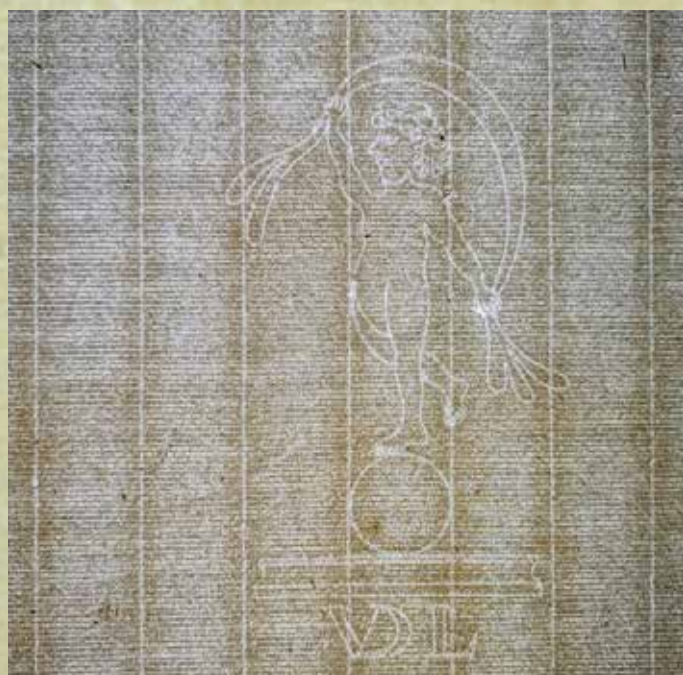
[ZAANLANDIA ILLUSTRATA 850; GAZ11.0541]

Papiermolen Het Fortuin, gezien vanuit de Noordzijde [Zaanlandia Illustrata nr. 860; GAZ 12.0051]

WATERMERKEN UIT DE 19E EEUW

Hoofdmerk Fortuin met monogram VDL, 1815, gevoerd op de formaten Imperiaal, Super Royaal, Royaal, Groot Meridiaan en Klein Meridiaan.

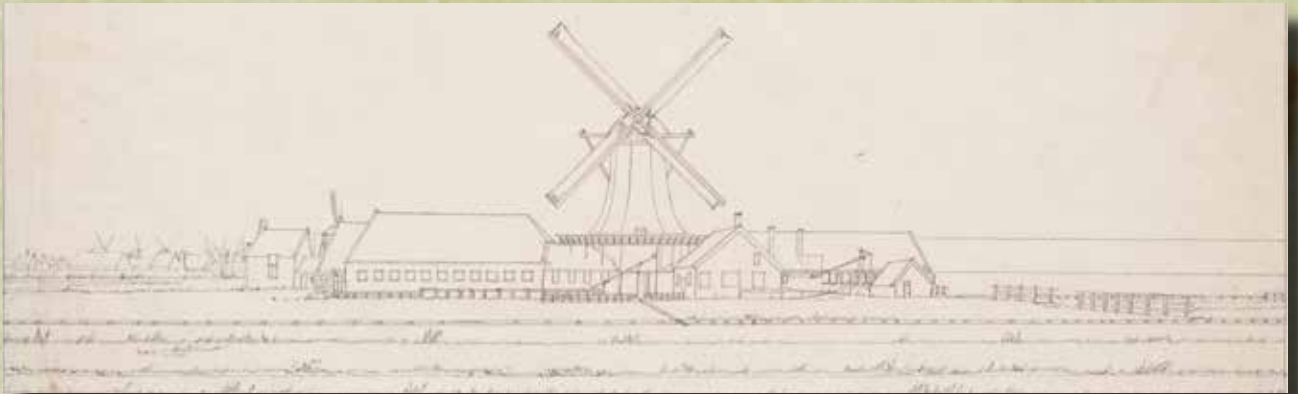
In 1815 laat de firma "JAN, CLAAS EN ARIS VAN DER LEY" o.l.v. Jan van Vleuten vastleggen dat zij geveergeerd witpapier vervaardigen in diverse formaten, voorzien van hoofdmerken 'Fortuin', een posthoorn in gekroond schild, een omslingerde posthoorn, 'Pro Patria' en het oude familiewapen met het cijfer 4 met dubbele schuine lijnen uit de voet, zoals dat in 1597 werd gevoerd door stamvader Pieter Jansz. Stijfelmaker. Velijnpapier wordt in 1815 niet door de firma genoemd.

Hoofdmerk met portretmedaillon WILLEM I KONING VAN NEDERLAND, Van der Ley 1823 [Gemeentearchief Zaanstad, Stichting Archief Honig(h)]

Uit 1823 is een watermerk bekend van de firma VAN DER LEY met als hoofdmerk een klimmende gekroonde leeuw en een medaillonportret WILLEM KONING VAN NEDERLAND. Gedateerd 1846 (dus een decennium na het stoppen van de fabricage!) is daarnaast papier gedocumenteerd met het CONCORDIA embleem als hoofdmerk en de initialen VDL. Eerder was dit embleem al als watermerk gevoerd door de Zandijker papierfabrikeurs J. Honig en Zoonen (1807) en J. Kool (1810).

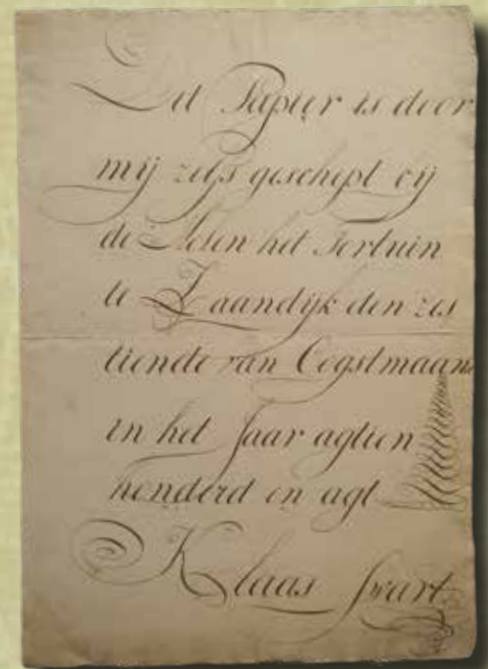

Papiermolen Het Fortuin, gezien vanuit de Zuidzijde [Zaanlandia Illustrata nr. 860; GAZ 12.0052]

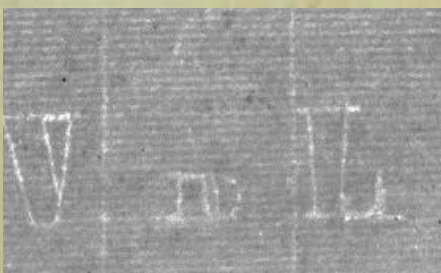
NB: In de catalogus "Zaanlandia Illustrata" (1917) worden de aanzichten abusievelijk als Oost- en Westzijde beschreven.

Het Honig Breethuis toont een schepvorm met restanten van een merk van de firma Van der Ley, gedateerd 18e eeuw. [ZOV-01534]. CODA, Apeldoorn bezit twee schepvormen van Van der Ley [Inv.nrs. 1186-V04040 en 1186-V04043].

In 1837 werd "Het Fortuin" verkocht aan de firma "Van Gelder Schouten & Comp. en ingericht voor stoomaandrijving. Een nieuw tijdperk lag in het verschiet. Gerrit-Jan Honig en C. van der Zeyde voerden in 1894 de families Van der Ley, Vis en De Jager ten tonele in het geromantiseerde toneelstuk "De Bloem van Zaandijk, een dramatische schets uit de jaren 1793-1794", opgevoerd op 19 oktober 1894 in koffiehuis 'De Zwaan'. De ongehuwde buurvrouwen Louise C.M. Alberti en Neeltje de Jager, respectievelijk woonachtig op Lagedijk 82 en 80, namen hierin zij de rollen voor hun rekening van juffrouw Nan-Van der Ley en juffrouw De Jager-Ayer.

Dubbel gevouwen vel handgeschept papier met watermerk van Van der Ley, gekalligrafeerd door Klaas Swart, 1808 [Gemeentearchief Zaanstad, Stichting Archief Honig(h)]

Initialen van Van der Ley als watermerk met hoofdmerk Concordia (Klimmende leeuw)

(afbeelding op ware grootte)

LITERATUUR

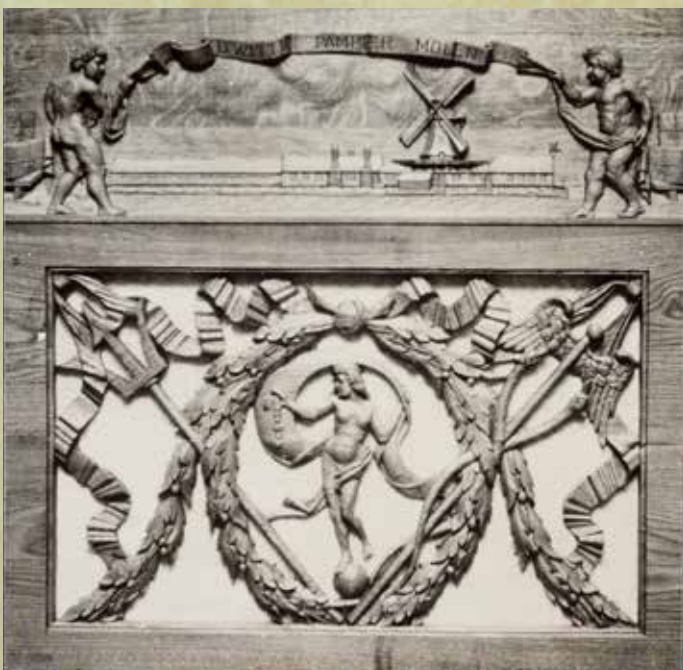
- P. Boorsma: Zaanse windmolens (1939)
- W. Visser: Van schepvorm tot papiermachine – Overzicht der witte kunst in Nederland (1954)
- H. Voorn: De papiermolens in de Provincie Noord-Holland (1960)

L.J. Breebaard: De voormalige papierfabriekerswoning van Arys van der Ley en Jan van Vleuten aan de Lagedijk 94-110 te Zaandijk, gezien vanaf de Zaan, 1864, toen het pand werd bewoond door de gezusters Guurtje (1786-1865) en Trijntje van Vleuten (1797-1868), twee ongehuwde dochters van Jan van Vleuten. [GAZ 25_017_00616]

Voormalige witpapierfabriekerswoning aan de Lagedijk 96 te Zaandijk, gebouwd in 1752 en achtereenvolgens bewoond door de papierfabriekers Aris Jansz. van der Ley (1707-1800), ter firma "JAN, CLAAS & ARIS VAN DER LEY, en Jan van Vleuten (Zaandijk, 1765-1835), eigenaar van papiermolens, patriot, burgemeester van Zaandijk. In het jaar 1800 erfde Jan van Vleuten van zijn oom Aris van der Ley de papiermolen 'Het Fortuin'. Zijn leven lang bleef hij koopman-fabrikant en woonde hij in het huis van oom Aris aan de Lagedijk 96. In de gevel prijkt een bovenlicht door A.O. Bruckner die het Fortuin (Vrouwe Fortuna) verbeeldt. Hierboven is de molen met dezelfde naam weergegeven.

Snijraam van perceel no. 96. vervaardigd door beeldsnijder A.O. Brucker uit Koog aan de Zaan, 1955. Het inschrift 'D'witte pampiermolen' en de symbolische figuur van het fortuin duidt op de molen Het Fortuin, waarvan de eigenaren Aris van der Ley en Jan Honig cz in dit perceel woonden. Jonkhart Fotografie Zaandam [GAZ 21.04237, ZOV]

Blusemmertje van Arys van der Ley, Zaendyk, 18e eeuw [Zaans Museum, ZOV-02030.03]